

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ В УКРАЇНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

ORGANIZATION OF SOCIAL CARE INSTITUTIONS IN UKRAINE IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

У статті представлено результати аналізу створення та діяльності закладів соціальної опіки на території підросійської України XIX – початку XX століття. На підставі аналізу історичних джерел та наукових публікацій з проблеми соціальної опіки в історії соціальної роботи в Україні сформульовано висновок про те, що заклади соціальної опіки на території підросійської України упродовж XIX – початку XX століття склали певну систему, яка уможливлювала обмежену соціалізацію дітей з соціально незахищених сімей, дітей-сиріт, та дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Обґрунтовано положення про те, що в першій половині XIX століття відбулася серйозна трансформація ставлення суспільства до питань соціального захисту незахищених прошарків населення. Відзначено, що попри імперський характер моделі соціальної опіки досліджуваного періоду дитина поступово стала суб'єктом права; встановилася волонтаристсько-адміністративна система соціалізації; у другій половині XIX століття сформувалася суспільна думка про державну необхідність і самозахист імперської моделі держави від соціальних потрясінь за допомогою системи соціальної опіки незахищених прошарків населення.

Відзначено місце і роль різноманітних громадських благодійних організацій і товариств, а також ініціативу приватних осіб у створенні спеціальних закладів соціальної опіки на території підросійської України (спеціальних класів чи шкіл-інтернатів для дітей з функціональними обмеженнями, сиротинців, виховних будинків для дітей бідняків, рукодільних майстерень, притулків, робітничих будинків). Обґрунтовано думку, що в другій половині XIX ст. вперше в історії вітчизняної соціальної роботи благодійність стала сприйматися як провідник соціалізації дітей з соціально незахищених прошарків населення. Сформульовано висновок про роль і значення соціальної опіки дітей, батьки яких знаходилися у місцях позбавлення волі, чи про неповнолітніх злочинців, оскільки соціальна опіка могла стати вирішальним чинником соціальної реабілітації, а просвітництво, залучення дітей до школи –

засобом профілактики дитячої та підліткової злочинності.

Ключові слова: соціальна опіка, дитинство, благодійність, призріння, XIX століття.

The article presents the results of an analysis of the establishment and functioning of social care institutions in the territories of Russian-ruled Ukraine during the 19th and early 20th centuries. Based on the study of historical sources and scholarly publications on the history of social care in the development of social work in Ukraine, the conclusion is drawn that social care institutions in this region during the 19th and early 20th centuries constituted a system that enabled a limited socialization of children from socially disadvantaged families, orphans, and children with functional impairments.

It is argued that in the first half of the 19th century, a significant transformation occurred in society's attitudes toward the social protection of vulnerable groups. Despite the imperial character of the social care model of this period, the child gradually came to be recognized as a subject of rights; a voluntarist-administrative system of socialization was established; and by the second half of the 19th century, public opinion acknowledged the state necessity of protecting and maintaining the imperial model through a system of social care for the most vulnerable groups.

The article highlights the role of various public charitable organizations and societies, as well as private initiatives, in establishing specialized social care institutions in the territories of Russian-ruled Ukraine (special classes or boarding schools for children with disabilities, orphanages, houses for the upbringing of impoverished children, handicraft workshops, shelters, and workers' homes). It is substantiated that in the second half of the 19th century, for the first time in the history of Ukrainian social work, charity began to be perceived as a primary vehicle of socialization for children from disadvantaged backgrounds.

A conclusion is drawn regarding the importance of social care for children whose parents were imprisoned, as well as for juvenile offenders, since social care could serve as a decisive factor in social rehabilitation, while education and the involvement of children in schools could function as a means of preventing juvenile delinquency.

Key words: social care, childhood, charity, guardianship, 19th century.

УДК 378(09)(477.4/7)“19/20”
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/87.4>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Сейко Н.А.,
докт. пед. наук,
професор кафедри соціальних
технологій
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Котловий С.А.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальних технологій
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Літяга І.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальних технологій
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упродовж тривалого періоду свого розвитку людство постійно стикалося з проблемою визначення суспільного ставлення до осіб, які з різних причин не мали змоги самостійно забезпечити собі соціально прийнятний рівень життя. Ставлення до таких категорій населення варіювалося від практик їх фізичного усунення до повної інтеграції у соціальне середовище. Рівень і зміст соціалізації цих груп визначалися ціннісно-нормативними засадами суспільного устрою.

Оскільки українські землі у XIX – на початку XX ст. перебували переважно під владою російської імперії, то й питання організації соціальної опіки над дітьми розглядалося відповідно до норм та традицій, характерних для імперської політики. У першій половині XIX ст. відбулася істотна трансформація у ставленні суспільства до проблем соціального захисту вразливих верств населення, яка визначалася рамками чинного законодавства. Попри імперську спрямованість моделі соціальної опіки, поступово дитина почала визнаватися

суб'єктом права; сформувалася волонтаристсько-адміністративна система соціалізації. Якщо раніше соціальний захист дітей здебільшого трактувався як морально-релігійна норма, то у XIX ст. він набув статусу державної необхідності та засобу самозбереження імперських механізмів від соціальних потрясінь.

Друга половина XIX ст. позначилася як етап консолідації, коли розрізнені інституційні та територіальні форми підтримки окремих категорій дітей на підросійських українських землях поступово почали інтегруватися в діяльність громадських організацій, об'єднань та благодійних товариств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціального захисту дітей та молоді в історичному контексті стали об'єктом дослідження у численних наукових працях, як-от: О.Кравченко (2019) [1], А.Нарадька (2003) [2], С.Поляруш (1996) [3], О.Рогози (2002) [4], Н.Рудницької (2002) [5], Ф.Ступака (1998) [6], І.Суровцевої (2006) [7], О.Сухомлинської (2007) [8], О.Ткаченко (1998) [9], В.Фоміна (2017) [10] та ін.

Водночас поза увагою науковців почасти залишаються питання організації закладів соціальної опіки на території підросійської України упродовж XIX – початку XX століття.

Мета статті полягає в аналізі процесу організації діяльності закладів соціальної опіки в підросійській Україні у XIX – на початку XX століття.

Виклад основного тексту. XIX – початок XX століття стали періодом формування системного підходу до соціального захисту найбільш незахищених прошарків населення, серед яких і діти. Це виразилося, насамперед, у зростанні кількості громадських організацій, які здійснювали підтримку різних сфер суспільного життя, включно з соціальною опікою закладів для дітей-сиріт, дітей із збожжених сімей, дітей з певними функціональними обмеженнями тощо.

Значну допомогу дітям-сиротам, дітям з незаможних сімей в Україні досліджуваного періоду надавали приходські благодійні організації. Приходська благодійність була спрямована не лише на підтримання богаділень для людей похилого віку, але й на утримання притулків для дітей. З 1898 по 1916 рр. «Попечительством про будинки праці й робітничі будинки» („Попечительством о домах трудолюбия и работных домах“) видавався часопис «Трудова допомога» („Трудовая помощь“), де можна знайти численні відомості про організацію дитячих притулків, сиротинців, лікарень, шкіл в Україні. Цей часопис у кінці XIX ст. став необхідним джерелом інформації як для керівників земств та попечителів шкіл, так і для місцевих благодійників та голів громадських організацій, які реалізували тогочасну модель соціальної опіки дітей [11]. Головними об'єктами підтримки стали такі соціальні проблеми дитинства,

як хвороба чи дефект розвитку, сирітство, бродяжництво, безпритульність, проституція, алкоголізм. У другій половині XIX століття в Україні стали створюватися виховні будинки профільного характеру для дітей з вадами розвитку – глухонімих, сліпих, дітей-інвалідів, де їх навчали доступним ремеслам і давали елементарну освіту.

У процесі організації захисту та опіки дітей із найбільш соціально вразливих груп російська імперія спиралася певною мірою на європейський досвід. Зокрема, вже у другій половині XIX століття в європейських країнах функціонувало близько 120 закладів для дітей із порушенням зору та майже 200 – для дітей із порушенням слуху. Фінансування діяльності таких інституцій забезпечувалося шляхом запровадження додаткового податку. Зауважимо, що така модель спрямовувалася не лише на підтримку дітей, а й на захист міського населення від зростання рівня бідності та злочинності. Прикладом системи соціально-захисних практик стала німецька «карцерна система», у межах якої діяли притулки, школи та колонії («реформаторії»). Водночас головним її недоліком, на нашу думку, була ілюзія соціалізації: така модель фактично відтворювала псевдосоціалізацію, адже випускники закладів соціальної опіки залишалися позбавленими реальних можливостей соціальної мобільності, що в тогочасному суспільстві значною мірою визначалося походженням і сімейними зв'язками.

Заклади соціальної опіки в російській імперії XIX – початку XX століття, попри обмеженість їхніх можливостей, відігравали роль у збереженні життєвого потенціалу дітей до моменту їх дорослішання. У 1855 році в імперії налічувалося 365 навчальних закладів, 40 лікувальних установ, виховних будинків і благодійних притулків для дітей із особливими потребами та безпритульних (статистичних відомостей про кількість установ і закладів соціальної опіки в українських губерніях росії віднайти не вдалося). Їхня діяльність підтримувалася загальнодержавними благодійними товариствами, серед яких Дамське попечительське товариство, Попечительство про народну тверезість, Товариство опіки над «зіпсованими» дітьми. Уже самі назви цих об'єднань свідчать про відсутність соціальної легітимності дітей із маргіналізованих груп, яких у тогочасному дискурсі кваліфікували як «зіпсованих» [12, с. 312].

Упродовж XIX століття поступово окреслилися основні напрями соціальної підтримки дітей із порушеннями слуху, зору чи опорно-рухового апарату. Серед них:

- християнсько-філантропічний, що передбачав опіку над дітьми з інвалідністю через діяльність притулків, богаділень і будинків призиріння;
- медико-педагогічний, зорієнтований на лікування та соціально-медичну підтримку, який

реалізовувався через відділення при лікарнях і спеціалізовані клініки;

- педагогічний, спрямований на навчання та загальну соціалізацію, організаційними формами якого стали спеціальні класи, школи та школи-інтернати.

Чи не першим в цілій імперії закладом соціальної опіки для дітей з функціональними обмеженнями став Інститут для глухонімих дітей у м. Романові на Волині, повністю фінансований графом А. Ілінським [13]. Згодом, у 1843 році, такий заклад був заснований у м. Одесі [14]. Крім Інституту графа Ілінського, на території України існували й інші спеціальні заклади для глухонімих дітей, засновані зусиллями місцевих громад, причому дослідники відзначають різну мотивацію їх створення: бажання забезпечити навчання власних глухонімих дітей (училище для глухонімих дітей М. Яворського в Київській губернії); прагнення дорослих глухонімих сприяти навчанню дітей з такими само вадами (училище В. Ветухова в м. Харкові). Крім названих, на початку XX століття існували ще школи й притулки для глухонімих дітей в Одесі, Черкасах; хутір-притулок було засновано в Чернігівській губернії, а в Київській – спеціальну церковно-приходську школу для таких дітей. Найбільший вплив на зміст освіти й виховання у таких закладах мали почесні попечителі, які почасти й ставали їх засновниками або ж головними благодійниками [15, с. 10].

Соціальна опіка XIX століття розповсюдилася і на безпритульних дітей. Безпритульність як соціальне явище супроводжує розвиток будь-якого суспільства та особливо загострюється в періоди соціальних трансформацій і економічних криз. Аналіз тенденцій її виникнення, а також історичного досвіду функціонування спеціалізованих виховних закладів для безпритульних, які діяли на засадах благодійної допомоги, дозволяє оцінити сучасний стан проблеми та визначити перспективи подолання дитячої безпритульності. Варто підкреслити, що ця проблема вже отримала певне висвітлення у працях сучасних науковців та дослідників кінця XIX – початку XX століття [16–21].

У другій половині XIX століття благодійність вперше в історії вітчизняної соціальної роботи почала сприйматися як один із провідних чинників соціалізації дітей із соціально вразливих верств населення. У випадку дітей, батьки яких перебували у місцях позбавлення волі, або неповнолітніх правопорушників, соціальна опіка могла виступати ключовим механізмом їх соціальної реабілітації, тоді як освіта – ефективним інструментом профілактики дитячої та підліткової злочинності [16].

У структурі соціальної опіки російської імперії XIX століття заклади, орієнтовані на підтримку дітей із соціально незахищених груп, відносилися до четвертої з п'яти основних категорій – після

інституцій для опіки дорослого населення, лікувально-медичних закладів тощо. Саме ця група установ та інституцій охоплювала дитячі притулки, нічліжні будинки, сиротинці, виховні будинки для дітей із малозабезпечених родин, рукодільні майстерні та спільні учнівські квартири. Значну частину фінансування діяльності цих закладів становили благодійні внески. При цьому поняття «притулок» у тогочасному розумінні охоплювало не лише заклади для безпритульних, а й інституції для сиріт, а в роки I-ї світової війни – також для дітей-біженців та тих, хто втратив батьків у час воєнних дій.

Притулки 1864–1918 рр. виконували не лише соціально-захисну місію, але й надавали вихованням елементарну освіту й здійснювали виховну діяльність. З часів виникнення в Україні перших сиротинців та будинків призре́ння (XIII ст.), що ґрунтувалися на засадах християнської доброчесності („голодного нагодувати, спраглого напоїти, в'язня відвідати, призріти хоча б одну людину“) система опіки над безпритульними та дітьми-сиротами стала належати до Приказів громадської опіки. Притулки того часу не надавали, звичайно, необхідного рівня соціального досвіду дітям, що були позбавлені необхідного виховання у середовищі своєї родини. Однак у таких закладах їм забезпечувалися харчування, догляд і елементарне навчання. Крім того, в притулку можна було отримати початкові навички якоїсь професії [18, с. 8] завдяки створенню спеціальних робітничих будинків («будинків працьовитості»). У Полтаві першими засновниками й жертводавцями такого закладу стали губернатор А. Бельгард та його дружина Емілія. При цьому кількість дітей у робітничих будинках завжди перевищувала кількість дорослих. У таких закладах, крім навчання основам професії проводилися публічні читання, концерти, виставки. Дітей переважно навчали молитви, письму, практичним ремісничим навичкам.

Створювалися також заклади соціальної опіки *немовлят*, залишених матір'ю після народження. У Єлисаветграді притулок для підкинутих немовлят утримувався за рахунок родини Соколових-Бородкіних. Там дітьми опікувалася няня, а згодом – годувальниці в селах поблизу Єлисаветграда. Кирило Васильович Соколов-Бородкін був у той час повітовим предводителем дворянства. Олександрівський дитячий притулок у Єлисаветграді було відкрито 1 червня 1871 року; спочатку він був розрахований на 40 дітей, потім – на 50. Першою попечительницею притулку стала дружина генерал-майора Варвара Павлівна Шишкова [22].

Значне місце у системі соціальної опіки дітей займала підтримка *неповнолітніх злочинців та дітей, батьки яких відбували ув'язнення* [16]. 19 квітня 1909 року в Російській імперії було ухвалено Закон про виправні заклади для неповнолітніх, який визначив нові завдання у сфері

навчання та виховання дітей і підлітків з соціально вразливих груп. За приблизними підрахунками, на початку ХХ століття у виправно-трудових закладах перебувало близько 200 000 неповнолітніх. На території підросійської України функціонували Волинська, Київська, Харківська, Подільська, Полтавська та Чернігівська колонії для неповнолітніх, а також Одеський і Таврійський притулки для «морально зіпсованих» дітей [23, с. 178]. Хронічна нестача фінансування робила ці заклади залежними від благодійних внесків. Вартість утримання одного вихованця у виправній установі становила приблизно 300 рублів на рік, а джерелами фінансування виступали: 1) кошти державного казначейства; 2) відрахування зі штрафних надходжень; 3) одноразові дотації з того самого фонду; 4) приватні пожертви. При цьому науковці та практики соціального захисту вважали, що саме благодійні пожертви залишалися найменш стабільним джерелом фінансування. За звітом 1907 року з цього джерела, включно з відсотками з капіталів, продажем цінних паперів і тиражними операціями, надійшло 126 066 рублів, хоча за сприятливого розвитку система могла б забезпечити до 5 млн рублів [23, с. 175–176].

Судова практика того часу спричинила ситуацію, коли разом із засудженими батьками у в'язницях утримувалися й діти. Намір запобігти дитячій безпритульності виявився хибним: імперська влада фактично сприяла поширенню злочинності серед неповнолітніх, які роками перебували у в'язничному середовищі та зрідка мали можливість відвідувати школу. Їхня адаптація до життя поза межами в'язниці залишалася вкрай низькою. Суспільні діячі визначали таку ситуацію як «виращування злочинців коштом держави», тоді як благодійність розглядалася як засіб виправлення шкоди, завданої громадянам самим суспільством [17, с. 267].

Показовим прикладом є Харківський притулок для неповнолітніх правопорушників, заснований у 1870-х роках за благодійної підтримки голови Харківського окружного суду О. Бурнашева [24]. Згодом він отримав назву Олександрівського. У цей період у школі при товаристві навчалося 87 дівчаток, а в самому притулку перебувало 30 хлопчиків [25, с. 2].

Організація управління закладами соціальної опіки ґрунтувалася на діяльності попечителя або установи, що фінансувала їх утримання. У разі потреби засновник мав право передати обов'язки щодо забезпечення закладу іншій особі чи організації [26]. Поточне керівництво, як правило, здійснювала попечительська рада, склад якої визначався засновником, який зазвичай залишався її головою. Члени ради на громадських засадах виконували широкий спектр обов'язків: ухвалювали рішення щодо прийому дітей під опіку й звільнення з неї,

визначали умови їхнього утримання, призначали та звільняли персонал закладу, контролювали збереження майна, розробляли фінансову звітність і подавали її засновнику, вели фінансові операції, укладали посадові інструкції, підтримували взаємодію з органами місцевої влади, організовували залучення додаткових коштів, а також облік і використання пожертв. Загалом вони здійснювали нагляд за належним функціонуванням закладу.

За особливі заслуги попечителі мали право звертатися до Міністерства внутрішніх справ із клопотаннями про нагородження. Так, наприклад, попечительки закладів соціальної опіки для дівчаток після семи років бездоганної служби могли бути нагороджені «Маріїнським знаком відзнаки» [26].

Діяльність установ соціальної опіки значною мірою підтримувалася благодійними пожертвами, які надходили у вигляді грошових внесків, речей, продуктів харчування, а також коштів, зібраних під час концертів, вистав чи лотерей. Так, 1 червня 1842 р. у м. Чернігові було відкрито дитячий притулок, для підтримки якого учні ліцею князя Безбородька організували благодійний концерт, що приніс 48 руб. ср. У Полтаві в 1844 р. на заснування притулку було проведено лотерею, яка дала понад 500 руб. ср., а також концерт із прибутком 192 руб. 11 коп. ср. Додаткові кошти (184 руб. 42 коп. ср.) надійшли від вистави в домашньому театрі місцевого поміщика М. Потьомкіна. Загалом на організацію притулку зібрали 1 413 руб. 68 коп. ср. [27, с. 31–32, 63–64].

Серед найвідоміших меценатів дитячих притулків Київського навчального округу варто відзначити Ніколу Терещенка, який, мешкаючи в Глухові, відписав на утримання притулку (заснованого його батьком 1871 р.) 3 % від прибутків цукрових заводів, а згодом власним коштом побудував приміщення для дитячого сиротинця в Києві. Останньою його великою пожертвою стало фінансування будівництва училища для глухонімих у столиці України.

Основними завданнями сирітських притулків кінця ХІХ ст. визначалися опіка, догляд, виховання та навчання напівсиріт і повних сиріт із незаможних прошарків населення, переважно місцевого походження. При таких закладах зазвичай відкривалися двокласні училища за програмою Міністерства народної освіти з шестирічним курсом навчання (шість відділень), а також майстерні, що виконували функцію трудового виховання та підготовки до самостійного життя. Навчальні програми включали читання, письмо, арифметику, Закон Божий, географію, історію, природознавство, каліграфію, креслення, малювання та співи. У групах (по тридцять вихованців у кожній) навчання здійснював окремий педагог, який мав відповідну кваліфікацію вчителя початкової або повітової школи [20].

Крім початкового училища і майстерень при сиротинці могли створюватися відділення для дітей дошкільного віку (чотири-сім років), а також ясла для дітей, батьки яких перебували на поденних заробітках і не могли комусь передоручити догляд за своїми дітьми. Якщо майстерні давали досить прибутку, а також додавалися кошти земства й місцевої влади створювалися колонії для неповнолітніх з особливо кримінальними нахилами в поведінці. Таким чином їх ізолювали і для них визначався напівв'язничний тип утримання.

Найбільшими перевагами при прийомі до сиротинця користувалися повні сироти. Якщо ж залишалися місця, до закладу могли приймати напівсиріт та дітей з родин незаможних мешканців міста. У разі, якщо дитина-сирота була спадкоємцем певних маєтностей, для неї встановлювалася окрема плата за перебування у закладі та навчання у двокласному училищі.

Для вихованців, які відзначалися особливими успіхами у засвоєнні знань, притулки могли засновувати стипендії для їх подальшої освіти: „Оскільки досвід засвідчує, що почасти у сиротинці з'являються діти з видатними розумовими здібностями, то для таких при сиротинці мають бути 10–20 стипендій, які б послужили засобом для подальшої освіти таких вихованців, при чому, до вступу до того чи іншого навчального закладу на весь час підготовки вони звільняються від роботи в майстернях. Продовження навчання таких вихованців може відбуватися у вчительських інститутах, у середніх навчальних закладах, технічних школах та інших спеціальних навчальних закладах” [20, с. 288].

Попечительська рада означених закладів соціальної опіки та початкової освіти мала щонайменше трьох попечителів – у справах освіти, майстерень та господарства. Вони повинні були відвідувати сиротинець не рідше одного разу на місяць.

Окрім двокласних училищ, при сиротинцях могли функціонувати також ремісничі училища для вихованців віком від 16 років. Фінансування таких закладів здійснювалося виключно за рахунок благодійних внесків. Структура ремісничих училищ зазвичай включала кілька спеціалізованих майстерень, серед яких:

- 1) деревообробна (столярне, токарне, бондарне ремесло);
- 2) шкіряна (виготовлення взуття, шорні роботи, виробництво сумок);
- 3) текстильна та хутряна (швацьке ремесло, виготовлення головних уборів і верхнього одягу);
- 4) металообробна (ковальство, слюсарство, покрівельні роботи, лудіння, лиття);

5) палітурна (переплетення книг, виготовлення зошитів, коробок, рамок тощо).

Після завершення навчання вихованці отримували можливість здобути кваліфікацію майстра або підмайстра за умови успішного складання випускного іспиту.

Висновок. Аналіз історичних джерел та наукових публікацій з проблеми історії соціальної опіки в Україні дозволяє сформулювати висновок про те, що заклади соціальної опіки на території підросійської України упродовж XIX – початку XX століття склали певну систему, яка уможливлювала обмежену соціалізацію дітей з соціально незахищених сімей, дітей-сиріт, та дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Дослідження дає можливість обґрунтувати висновок про те, що в першій половині XIX століття відбулася серйозна трансформація ставлення суспільства до питань соціального захисту незахищених прошарків населення – настільки, наскільки це відповідало вимогам законодавства. Попри імперський характер моделі соціальної опіки упродовж XIX століття дитина поступово стала суб'єктом права; встановилася волонтаристсько-адміністративна система соціалізації. У другій половині XIX століття сформувалася думка про державну необхідність і навіть про самозахист імперського суспільного механізму від можливої руйнації за допомогою своєчасної соціальної опіки незахищених прошарків населення.

У результаті аналізу проблеми дослідження відзначено місце і роль різноманітних громадських благодійних організацій і товариств, а також ініціативи приватних осіб у створенні спеціальних закладів соціальної опіки – спеціальних класів чи шкіл-інтернатів для дітей з функціональними обмеженнями, сиротинців, виховних будинків для дітей бідняків, рукодільних майстерень, притулків, робітничих будинків. Обґрунтовано думку, що в другій половині XIX ст. вперше в історії вітчизняної соціальної роботи благодійність стала сприйматися як провідник соціалізації дітей з соціально незахищених прошарків населення. Щодо ж дітей, батьки яких знаходилися у місцях позбавлення волі, чи про неповнолітніх злочинців, то соціальна опіка мала стати вирішальним чинником соціальної реабілітації, а просвітництво, залучення дітей до школи – засобом профілактики дитячої та підліткової злочинності.

Перспектива подальших досліджень вбачається нами у дослідженні основних етапів розвитку соціальної опіки дітей та молоді в Україні у XIX – на початку XX століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кравченко О.В. Опіка над дітьми на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Харків, 2019. 246 с.
2. Нарадько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.). Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Запоріжжя, 2003. 242 арк.
3. Поляруш С. І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775–1918). Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Київ, 1996. 209 с.
4. Рогоза О. М. Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони народного здоров'я (1864–1917 рр.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Харків, 2002. 14 с.
5. Рудницька Н. В. Становлення і розвиток освіти євреїв на Волині у XIX – на початку XX ст. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Запоріжжя, 2002. 20 с.
6. Ступак Ф. Я. Добродійні громади за національною і віросповідною ознакою XIX – поч. XX ст. (м. Київ і Волинська губернія). *Національні меншини Правобережної України : історія і сучасність*. Житомир : Волинь, 1998. С. 52–54.
7. Суровцева І. Ю. Меценатство в Україні другої половини XIX – початку XX ст. Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Донецьк, 2006. 228 арк.
8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. *Шлях освіти*. 2007. №2. С.42–49.
9. Ткаченко О. В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні (1861 – 1917 рр.). Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Київ, 1998. 220 с.
10. Фомін В.В. Заклади суспільної опіки дітей та молоді в Україні (XIX – початок XX століття). *Science Rise. Pedagogical Education*. 2017. №12 (20). С. 32–46.
11. К вопросу об учреждениях для призрения и воспитания детей. *Трудовая помощь*. 1898. № 10. С. 278–284.
12. Сейко Н.А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття): Київський учбовий округ. Монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ імені Івана Франка, 2006. 586 с.
13. Сейко Н. А. Добродійність в Україні як підґрунтя соціального захисту дітей (XIX ст.). *Молодь в умовах нової соціальної перспективи*. Житомир: ВМУРОЛ «Україна», 2007. С. 23–28.
14. Сейко Н. А. Організація добродійності у сфері освіти в Київському навчальному окрузі (XIX – поч. XX ст.). *Проблеми соціалізації особистості у теорії і практиці сучасної науки*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. С. 11–20.
15. К истории учреждения графом Потоцким крестьянских приютов. *Киевская старина*. 1903. № 4. С. 10.
16. Гогель С. Удаление невинных детей из тюрем. *Трудовая помощь*. 1898. № 9. С. 262–277.
17. Заволжская Ю. О причинах неуспешности воспитания в детских приютах. *Трудовая помощь*. 1909. № 4. С. 328–341.
18. Масловская З. Д. К реформе детских приютов. *Трудовая помощь*. 1899. № 1. С. 8–9.
19. Нарадько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.). Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Запоріжжя, 2003. 242 с.
20. Подоба Ф. Г. К вопросу об учреждениях для призрения и воспитания детей. *Трудовая помощь*. 1898. № 10. С. 270–291.
21. Поляруш С. І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775 – 1918). Дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01. Київ, 1996. 209 с.
22. Исторический очерк г. Елисаветграда. Сост. А.Н. Пашутин. Елисаветград: Лито-Типография Бр.Шполянских, 1897. 422 с.
23. Сиринов М. А. Об изыскании средств на дело призрения несовершеннолетних в воспитательных заведениях. *Трудовая помощь*. 1911. № 7. С. 174–179.
24. Александр Николаевич Бурнашев. *Южный край*. 1888. 19 ноября. с.1
25. Из отчета Харьковского благотворительного общества за 1888 г. *Южный край*. 1889. 20 ноября. С. 2.
26. Максимов Е. Д. Очерки частной благотворительности в России. *Трудовая помощь*. 1898. № 2. С. 148–155.
27. Борисенко В. Й., Левченко І.М. Культурно-освітня діяльність громадськості Лівобережної України в 1825–1860 рр. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. 106 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025
 Дата публікації: 20.11.2025